

Altland = Óhaza?

Plihál Katalin

A régi térképeinken feltűnő tájnevektől válik izgalmassá egy-egy hazánkról megjelent térkép, mert e nevek forrása csak az ott élő, a térséget jól ismerő ember. A településnevek és a nagyobb folyóink nevei más forrásokból is könnyen megismerhetők, sőt a víznevek, mivel több települést is érintenek ismertebbek, egységesebbek, a térképeken vonalas megjelenésük miatt a nevek helyhez köthetősége is könnyebb.

A közbeszédben a ma is használt tájneveink kialakulása sok esetben már az Árpád-korban megtörtént, és az ott élő emberek szemléletét tükrözi. Ennek ellenére ma is igen nehéz feladat magának a 'táj' fogalmának meghatározása.

E kérdésről Kádár László 1941-ben az alábbiakat vetette papírra. „Alig van nehezebben meghatározható fogalom, mint a táj. Pedig ki ne tudná, hogy mit jelent? Ha boncolgatni kezdjük a táj fogalmát, akkor egy sereg tényezőt találunk, amiket tájalkotó elemeknek szoktunk nevezni, s amik mind részesei ugyan a tájnak de csak együttesük teszi igazában tájat. ... A tájat tehát rengeteg tényező teszi össze, s csoda volna, ha a földön valahol két egyforma táj volna. A tájalkotó tényezők közé tartozik általában a természet mindenféle megnyilatkozása: a domborzat, az éghajlat, a növényzet, a talaj, stb. és ide tartozik az ember is. Az ember maga sokféle irányú cselekedetével, a gazdaságiakkal éppen úgy, mint a politikaiakkal alkotó és formálója tényezője a tájnak. Az ember erdőt irt, földet szánt, folyót mocsarat lecsapol, falut várost épít; országhatárokat von, azokon belül az egységes vezetéssel bizonyosan egységet kölcsönöz a tájnak. A tájalkotó tényezők természetesen minden egyes tájban különböző módon keverednek, közülük egyik vagy másik, néha kettő vagy három is túlnyomóan uralkodik a táj képében, dominálja a tájat. A domináns tényező fejezi ki a tájnak a jellegét.” [1]

Ma „a tájbeosztásokban - amelyek között a természeti és a társadalmi szempontú rendszerek két külön kategóriát képviselnek - számos olyan

dilemma rejlik, amelynek a szerző véleménye szerint nincs és nem is kell, hogy legyen végérvényes megoldása. A tájbeosztás modell és nem maga a valóság: csak bizonyos szempontú és bizonyos mélységű közelítése a bennünket körülvevő térbeli környezetnek.

A tájbeosztás dilemmái a kérdés lényegéhez tartoznak:

- alkalmazzunk-e történeti-néprajzi megjelöléseket a természeti beosztásokban,
- törekedjünk-e természetföldrajzi tájnevek meghonosítására a köznapi gyakorlatban? E kérdés voltaképpen a földrajz alapdilemmáját fogalmazza meg: mennyiben függ össze és mennyiben válik el egymástól a természeti és a társadalmi környezet. A kérdésre a szerző válasza: az út mindkét irányban járható, de csak bizonyos szabályok figyelembevételével:
- a történeti-néprajzi elnevezéseknek helyük van a természeti beosztásokban is, de nem törekedhetünk arra, hogy az egész nevezéktan rájuk alapuljon;
- a „mesterségesen” képzett természeti tájnevek meghonosodhatnak a közhasználatban, de csak ha a nyelvhasználat normáihoz illeszkedik, a már elterjedt elnevezésekkel analóg és a közember számára is érthető elnevezéseket alkotunk.

A tájbeosztás a földrajzi kutatás egyik legfontosabb modellje, a leíró földrajz kiindulópontja és egyben végeredménye is. Ne feledjük azonban, hogy modellről van szó, amely újabb szempontok felmérésével szükségképpen módosítható és módosítandó” írta Hajdú-Moharos József. [2]

„A térszerkezet fogalmát használó számos, a földrajzi tér vizsgálatához kötődő munka áttanulmányozása alapján részben igazolva látjuk Fodor véleményét, miszerint a földrajz a fizikai térben lokalizálja a társadalmi jelenségeket, illetőleg a különböző társadalmi jelenségeknek a fizikai térben történő fizikai terjedését elemzi, ezáltal a hely- és helyzet-meghatározás nem

a társadalmi térben, hanem a fizikai térben történik, s így a földrajz valójában a társadalmi térszerkezet helyett annak területi vetületét elemzi. Ezt úgy finomítanánk, hogy a földrajz a társadalmi térszerkezet egyik szegmensét, a területi vonatkozását elemzi (azaz a külső társadalmi térszerkezetet, avagy más néven a földrajzi térszerkezetet). Ez, úgy gondoljuk, az egyik leglényegesebb elem e kérdéskörben” olvashatjuk Szabó Pál tanulmányában. [3]

Ugyanakkor a történelmi múltban keletkezett tájaink elnevezésében a 'táj' szó csak a 19. század végén jeleni meg, helyette e szó szinonimái a 'vidék', a 'környék', a 'föld' a 'melléke' stb. vagy a fenti szavak latin megfelelőit találhatjuk meg. Mielőtt tovább lépünk, nézzük meg, hogy a jelen kutatások szerint a táj és térszerkezet hogyan értelmezendő, a történetiség a tájbeosztásokban miképpen jeleníthető meg.

A középkori Magyarország tájszemléletéről és térszerveződéséről és annak időbeli fejlődéséről Kristó Gyula kutatási alapján kaphatunk jó eligazítás, és olvashatunk sok-sok példát.

A középkor embere mai kifejezéssel élve csak az őt körülvevő kistáját illetve névvel, ezért gyakran e tájneveink nem, vagy erős kompromisszumok árán illeszthetők be ma a teljes területek lefedésre készített tájbeosztásokba.

A rendelkezésünkre álló adataink szerint a korai okleveleinkben feltűnő tájneveink közül sok kötődött a folyókhoz és az állóvizekhez. Kristó eredményei alapján vált ismertté például az is, hogy két vagy több folyóköz nevének rövidítése oly módon történt, hogy a kisebb vízfolyás neve őrződött így meg tájnév formában. Ilyen például Csallóköz (első előfordulása írott forrásokban¹ 1250), amely a Duna és Csalló folyók köze. A Rábaköz (1214) amely pedig a Rába, a Ráca és a Kis-Rába folyók köze, a Cserőköz (1261) amely a Tisza és Cserő folyók köze, Tormásköz (1270), amely a Nyitra és a Tormás folyók köze, stb. [4]

¹ Továbbiakban már csak az évszámot adjuk meg.

Víznevekből származnak az alábbi tájneveink is, Barca, Kalota, Kászon stb. Ezek közül némelyik utóbb -ság képzővel is kiegészült, például Barcaság, Ormánság. Míg más víznevek „mellék” birtokos jelzővel egészültek ki, s így váltak tájnévvé, például Marcal melléke (1358), Hernád melléke (1373), Érmellék (1455) stb. Ugyanakkor a középkori latin nyelvű okleveleinkben 'iuxta' (mellett) prepozíció nem esetleges, hanem a magyarról latinra fordított tájnév jelölésére szolgált, a

„districtus” latin szó (vidék, környék) minősítéssel szerepel a latin nyelvű forrásainkban.

A domborzati részletek valamely irányból való elnevezése is jellemző volt a középkorra, például Bakonyalja (1274), Fenyőalja (1366, az oklevél értelmezése szerint Havas alatt), Meszesalja (1392, latin oklevélben sub monte Mezzes) stb. [4]

A természetes kiemelkedések, hegyek, dombok szintén fontos igazodási pontot jelentettek a középkor

emberének, Az 'Alpes' szóval a havas (állandóan, vagy hosszan, a nyárba belenyúlóan) hóval borított hegyek neve, vagy kiegészítője, mint például Apsahavasa (1402), Also-Apsa-havasa (1456). Asthakhawasa (1411) [5] Kalata alpes (1528) stb.

Míg erdővel való fedettségre utalnak az oklevelekben felbukkanó Erdőhát nevek, vagy a Fekethewerded nevek gyakorisága is. Valamely hegy sziklás, kopár volta is megőrződött a nevekben, például Hegor

Oklevélen szereplő névalak	jellege	oklevél éve	oldalszám
Also-apsa havasa	domborzati név	1456	229
Apsahavasa	domborzati név	1402	71
Apsahavasa	domborzati név	1411	97
Asthakhawasa	domborzati név	1411	99
Avas	domborzati név	1389	53
Balashavasa	domborzati név	1450	207
Bebeechhege	domborzati név	1456	229
Beerch	domborzati név	1390	60
Berch	domborzati név	1390	59
Berch	domborzati név	1390	60
Berch	domborzati név	1411	97
Borsowa havassa	domborzati név	1463	263
Bykakew	domborzati név	1450	207
Cheresdomb	domborzati név	1418	126
Cybleshawasa	domborzati név	1435	170
Dobocz	domborzati név	1463	263
Dyznohege	domborzati név	1435	170
Fejeskew	domborzati név	1456	222
Fekethehavasa	domborzati név	1402	71
Fenyeshég	domborzati név	1456	229
Formoz vagy Zephavas	domborzati név	1402	71
Hegeheg	domborzati név	1411	100
Hegor	domborzati név	1390	61
Hegyeshegy	domborzati név	1459	247
Hwdynhavasa	domborzati név	1435	170
Ignothhauasa	domborzati név	1371	36
Kajtar	domborzati név	1459	247
Kechkekew	domborzati név	1459	250
Kechkoso	domborzati név	1402	71
Kenezhauasa	domborzati név	1371	36
Kerekvelg	domborzati név	1390	59
Kezberch	domborzati név	1389	53
Kezepheg	domborzati név	1371	36
Kikesheg	domborzati név	1411	100
Koborek	domborzati név	1414	110
Koraltheg	domborzati név	1390	60
Kothankhavasa	domborzati név	1450	207
Kuberch	domborzati név	1390	59
Kukhavasa	domborzati név	1417	121
Kuuesheg	domborzati név	1390	59
Kuzbech	domborzati név	1389	53

Oklevélen szereplő névalak	jellege	oklevél éve	oldalszám
Kühat	domborzati név	1355	18
Kwzberch	domborzati név	1411	
Kysberch	domborzati név	1371	36
Kys-Craznahavassa	domborzati név	1411	97
Laposkeö	domborzati név	1456	222
Laposkew	domborzati név	1456	222
Lukasheg	domborzati név	1405	76
Lwkachhavasa	domborzati név	1450	207
Magzemberch	domborzati név	1371	36
Muzsdalhege	domborzati név	1411	100
Nagthethew	domborzati név	1463	263
Nedele	domborzati név	1371	36
Opolanka	domborzati név	1411	99
Pap Myahawasa	domborzati név	1411	99
Papheg	domborzati név	1390	61
Pokolkw	domborzati név	1450	207
Prodanhavasa	domborzati név	1450	207
Prysluphege	domborzati név	1411	99
Rekewnayavahege	domborzati név	1336	6
Sarkanykew	domborzati név	1418	126
Solyomkew	domborzati név	1450	207
Stholhavasa	domborzati név	1450	207
Sthuwbyche	domborzati név	1411	99
Stolhauasa	domborzati név	1371	36
Terhouasa	domborzati név	1371	36
Teuzeuheg	domborzati név	1390	61
Theerhavasa	domborzati név	1450	207
Tiszakeu	domborzati név	1405	76
Uglyahavasa	domborzati név	1402	71
Vysohavasa	domborzati név	1402	71
Wezberch	domborzati név	1371	36
Wglyahavasa	domborzati név	1411	97
Zarwasheg	domborzati név	1390	61
Zemerkes	domborzati név	1389	53
Zemerkezkeu	domborzati név	1389	53
Zepfahege	domborzati név	1390	61
Zephawasa	domborzati név	1411	99
Zyphegh	domborzati név	1456	222
Bikes	erdő	1418	126
Feketheerded	erdő	1450	207
Fekethewerded	erdő	1448	196

(1390), Kewberch (1411). A sík vidékekre utalnak a mező utótagú tájneveink Mengedmezew (1435) Keselemezew (1450), Kinyr mezou (15. sz. vége).

Egyetlen vármegye, Máramaros okleveles anyagából, nem törekedve a teljességre, szemezgetve, figyelemfelkeltésül gyűjtöttük ki az előbbi

táblázatban szereplő domborzati neveket. (E nevekkal a térképeken ma már nem találkozhatunk.)

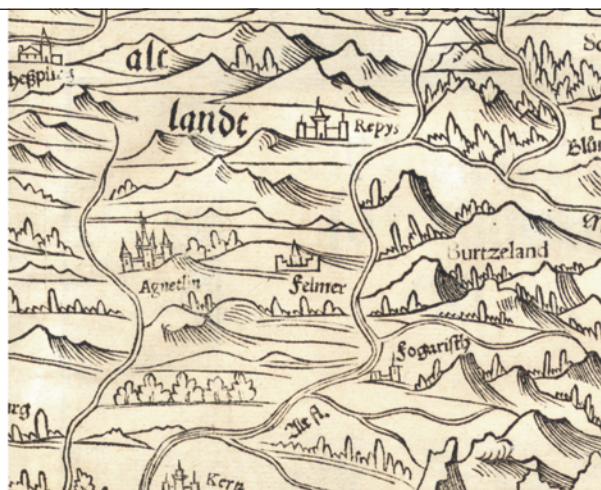
A fenti bevezetés és áttekintés után vegyük szemügyre a dolgozat címében szereplő német nyelvű „Altland” tájnévnek mi lehetett az eredeti jelentése, illetve annak a magyar megfelelője egykor mi lehetett.

E kérdés vizsgálatok a szakirodalomban az alábbi adatokra bukkantunk:

„A királyi telepítés eredményeként Erdélybe érkező szászokat, a székelyekhez hasonlóan, ugyancsak a királyi Fehér vármegye területén telepítették le, a XII. században, először Nagyszében vidékére és az Olt

Johannes Honterus, 1532

Sebastian Münster, 1544

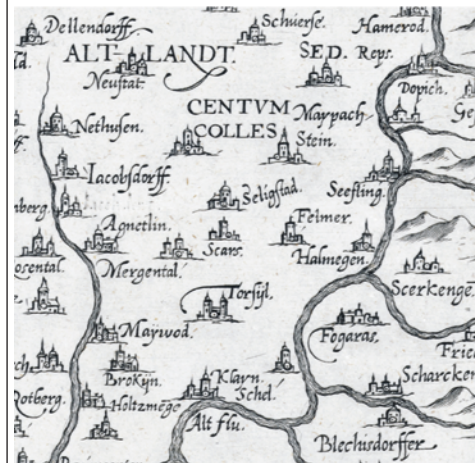
Wolfgang Lazius, 1556

Gerard Mercator, 1595

Alexander Mair, 1596

Dominique Custos, 1595

Johann Baptist Homann, 1716

Willem Blaeu - Joan Blaeu, 1661?

Nicolas Sanson, 1664

völgyében. A Nagyszében, Újgyház, Nagysink és Kőhalom vonalán kialakult területet Altlandnak, azaz Óházának nevezték.” [6]

„Altland: a Királyföld legrégebben telepített része Erdélyben. Magába foglalta az összefüggő területet nem alkotó Szeben-széket (Szelistye fiókszéke és a talmácsi uradalommal.)” [7]

Mielőtt a kérdésre választ adnánk, vizsgáljuk meg a korábbi írásos források adatait:

Mi e kutatáshoz Fröhlich Dávid Medulla geographiae practicae című könyvének 1643-as ulmi kiadását használtuk, ahol az alábbiakat találtuk:

„403. Apibus tam sylvestribus quam domesticis maximè affluit, praesertim districtus Altlandiens.” [8] (Bővelkedik dolgos és erdei méhekkel, kivált az Oltvidék.) [9]

Georg Kraus krónikájában, illetve annak magyar fordításában azt olvashattuk:

„1663–1664

Die 5 Januarii Ist auch alhie ihn Sübenbürgen ein Himmelszeichen eines hell brennenden feurs tischbreit worden vorauss auff dem alten landt vndt auch anders Himmei wo welches endtlig strallen gantz feurig von sich ge n s worffen vndt mit grossem krachen vndt knallen verschwunden sowoll am tag als auch bei der nacht gesehen worden effect die Zeit mit sich bringen mögt. [10]

Anno 1664.

Január 5. Itt Erdélyben is, főképpen az Óföldön, de máshol is roppant égi jelet, asztal nagyságú égő tüzet láttak, amely végül izzó lángokat hányván ki magából, nagy dörgés és csattogás közepette tűnt el. Nappal is, éjjel is látták. Következményeit majd magával hozza az idő.” [11]

Végezetül nézzük meg, hogy az „Althland” „Alt lande” „Altland” „Aldtlandt” tájnév a korabeli Magyarországot, illetve Erdélyt ábrázoló térképeken hol fordul elő.

Ahogy arról a fenti kép alapján mi magunk is könnyen meggyőződhetünk, e nevet minden térképen, amelyen e név szerepelt az Olt folyó

mellett, illetve környezetében találjuk. Ha megnézzük, az Olt folyó névváltozatait, akkor a térképeken az alábbi nyelvi változatok tűnnek a szemünk elé: Aluta f. (latin), Alth Fl.(német), később Olt folyó (magyar). 'Land' jelentés föld, vidék, így az a fordítás, amely szerint 'Altland' Óföld, Óhaza jelentéssel fordítják tévedés, mert a német elnevezésnek az Oltvidék a magyar megfelelője. E tájnév ma is ismert és használt. [12] A térképi megírás típusa is tájnévi, ahogy az a mellékelt kép alapján is jól látható. Fröhlich könyvében szereplő „districtus Altlandiens” fordítása az „Oltvidék környéke”. Nyilván, ha térképi környezetében e tájnevet megnézték volna, illetve ha ismerték volna, az Olt folyó német nevét, ez a fordítási hiba megelőzhető, elkerülhető lett volna.

Régi térképeinken a tájnevek vizsgálata még sok meglepetést tartogat, e téma további kutatása nyomán nemcsak térképszerkesztési elveket ismerhetünk meg, de általa múltunk egy-egy elfeledett gyöngyszeme is napvilágra kerülhet.

Irodalom

1. Kádár László 1941 A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest., pp. 5–6.
2. Hajdú-Moharos József 1994. Cseh-Morvaország és Szlovákia tájbeosztása. In Földrajzi Értesítő. p. 142.
3. Szabó Pál 2008. A térszerkezet fogalma, értelmezése. In Tér és társadalom. 4. sz. p. 67.
4. Kristó Gyula 2003. Tájszemlélet és térszerkezet a középkori Magyarországon. Szeged, pp. 18–20., pp. 21–24.
5. Mihályi János 1900. Máramaros vármegye története. I. kötet. Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból. Máramaros-Sziget., In https://library.hungaricana.hu/hu/view/KozMagyOkmantlyarak_Maramarosi_diplomak_14_15_szazad/?pg=1&layout=s (2017. 06. 16.)
6. Bak Borbála 1997. Magyarország történeti topográfiája. A honfoglalástól 1950-ig. Budapest, p. 108.
7. <http://lexikon.katolikus.hu/A/Altland.html> (2017. 06. 16.)
8. David Fröhlich 1643. Bibliotheca, seu cynosura peregrinantium, hoc est, viatorum, omnium hactenus editorum absolutissimum, jucundissimum, utilissimumque, in duas partes digestum: quarum prior, quatuor libris constans, complectitur, ... Ulm. p. 307.
9. Kelemen Lajos 1907. Erdély leírása 1639-ből. In Földrajzi Közlemények, p. 63.

10. Georg Kraus 1864. Siebenbürgisch Chreonik des Siebenbürger Stadtschreibers. Wien. p. 371.
11. Georg Kraus: Erdélyi krónika. 1608-1665. Ford. bev. és jegyz. Vogel Sándor. Második átdolg. kiad. Csíkszereda, 2008. p. 741.
12. Török Árpád 2004. :Oltvidék útikalauz, Charta Kiadó, <http://puskikiado.hu/oltvidek-utikalauz.html>; népzenei tájegységként <http://www.pavai.hu/index.php?page=110> (2017. 06. 16).

Summary

Interpreting some of the names of regions in the old maps of Hungary may become an exciting subject, because only those people knew the actual reason of naming the area who lived there centuries ago. The development of the names of settlements and rivers can be easily traced, because they appear in many sources; as the rivers are linear features and connect settlements and their names may appear several times in a map, the river names are much more unified. According to historians, “Althland” or “Altland” is a name referring to the area populated by the Saxons in Transylvania. Pál Bider explains that the name ‘Siebenbürgen’ originally referred to the Saxon district of Szeben only, later, this name began to mean the whole of Transylvania. The local people, however, thought it necessary to give a new name to their region, which would remind them of their past: this is why the region was named Altland, meaning Old Land in about 1503. The consolidation of distinctive names needs longer time. This is why “Althland” or “Altland” appeared in the maps of Transylvania after 1532 only. However, this name always showed the area of the Olt River. This is not surprising at all, because the German name of the river is ‘Alth’ or ‘Alt’, and the added word ‘land’ clearly expresses that the name refers to ‘Olt Land’ and does not mean ‘Old Land’.

Dr. Plihal Katalin
térképtörténész

plihal1948@gmail.com

² Kiemelések tőlem.